

ISLAMSKI I BOSANSKI ELEMENTI (TEME I MOTIVI) PREFERIRANI U BOŠNJAČKOJ POEZIJI

Zilhad KLJUČANIN

Bošnjak nikad nije bio orijentalni čovjek. Ali, Bošnjak nikad nije bio ni čovjek Zapada.

Orijentalni čovjek je posve strukturiran u rasprostrtost Univerzuma, on je, samo, Njegov dio.

Zapadni čovjek, od antičke Grčke naovamo, upojedinjen je, izbačen iz orbite Univerzuma, njegov Bog je ostao negdje na vrhovima Olimpa, kao puka i, skoro nepotrebna, stvar.

Orijentalni pjesnik, pak, u svakom momentu je svjestan prisuća Univerzuma. Zapadni - njegove odsutnosti. "Karakteristika islamske umjetnosti je apstrakcija, ali to nije ona apstrakcija o kojoj govorimo u modernoj evropskoj umjetnosti. Moderna apstrakcija počiva na geometrijskom istraživanju prirodnih oblika: Sunce i Mjesec su krugovi, stablo je valjak, nešto treće je kocka. Taj intelekt je suh. Islamska apstrakcija je znak Božijeg pojavljivanja u prirodi: Bog se čovjeku ne otkriva, ali mu daje znake svog prisustva, jedan od najvažnijih među tim znakovima je ljepota."¹

Bošnjački pjesnik je negdje *između*. S jedne strane, u srčiki svoga bića posjeduje orijentalnu predestiniranost, a, s druge, nikad ne uspijeva da je do kraja realizira, u svakom slučaju realizira je na zapadnjački način. "Od drugih muslimana

bosanski se muslimani i bosanski islam znatno razlikuju. Njihov islam je stopljen sa elementima narodne tradicije naše bosanske i uopće slavenske provenijencije."²

Punu kongruentnost bošnjačkih pjesnika sa njihovom orijentalnom duhovnom komponentom nije moguće pronaći. Ali, čini mi se, moguće je naznačiti sastavnice koje tu komponentu čine, i stoljećima održavaju.

1. Jezik

Jezik će, ma koliko bio uvjetovan društveno-državnom zbiljom, uvijek naći put do - istinitosti. Bošnjački pisci, naprimjer, u južnoslavenskom jezičkom prostoru, prepoznatljivi su upravo svojim jezikom. Ta prepoznatljivost je jedna od njihovih autentičnosti, a, skupa uzevši, i utemeljenosti i bitisanja njihove nacionalne, bošnjačke, književnosti. Ali, "ta leksika je izrasla na području koje je povijesno i etnički vazda otvoreno, dinamično, izloženo raznim utjecajima, primanjima, te značenjskim i uopće izražajnim nijansama... Rječničko bogatstvo bosanskog jezika ne zatvara se u svoje nacionalno-jezičke okvire već se ono tiče i čitavog bh. prostora kao višetničkog

i višenacionalnog... To je ono naslijeđe koje se u književnoj historiji nazivlje 'pripovjedačkom Bosnom', pri čemu se misli i na jezičko naslijeđe 'pripovjedačke Bosne', na njezine velike stilsko-jezičke mogućnosti".³ U jeziku bošnjačkih pisaca, potom, nesporno su prisutni elementi islama, od posve vjerskih, preko civilizacijskih, do običajno-životnih.

Skender Kulenović:

Na pravi put sam ti, majko, izišo
(odlomak)

Mati moja:

Stabljika krhka u saksiji.

Pod strehom pitoma kumrija.

Vijek u četiri duvara.

Čelo na zemlji pred svojim Allahom velikim i milosnim.

Derviš s tespihom u tekiji.

U mejtefu,

u žutoj sufari i bijeloj bradi hodžinoj,

ovaj i onaj svijet ugleda:

Po kosi osjeti rosu meleća,

na uhu crni šapat šejtana,

u srcu prelest saraja džennetskih

i stravu vatara džehennemskih,

pred očima čengel strašnog Azraila

što dušu vadi iz žila roba Božijeg...

2. Teme iz bošnjačkog života

Nakon Drugoga svjetskoga rata jedna od slobodnijih stvari bile su "teme iz bošnjačkog života" kod bošnjačkih, i ne samo bošnjačkih, pisaca. Danas se postavlja pitanje: kako se, u vremenu sveopće represije, moglo desiti da "bošnjačke teme" budu dopuštene, pa, imalo se utisak, i - poželjne?! Poglavitito u prozi. Odgovor bi, sa ove vremenske distance, mogao biti višestruk. Prvo, te "bošnjačke teme" ni po čemu nisu zadirale u suvremenu, socijalističku, zbilju; dapače, većina njih je bila smještena u otomanski period Bosne, ili, manjim dijelom, u austrougarski. To je posve odgovaralo tadašnjoj vlasti, koja je sve dotadašnje društvene sisteme tendirala prikazati kao "mračne karakazane", pogotovo otomanski bosanski period.

Takav pristup imao je Ivo Andrić, ispod čijeg je šinjela izašla većina bosanskih, i bošnjačkih, pisaca. Andrić je, međutim, nesvjesno, doprinio jednome velikom boljitku bošnjačke proze: otvorio je, i učinio dostupnim i slobodnim, "bošnjačke teme".

U bošnjačkoj poeziji kazane teme su bile ili u okrilju tzv. ruralne, patrijarhalne, poezije, ili na fonu historičnosti u poeziji (pjesme Abdulaha Sidrana, npr.).

Abdulah Sidran:

Dernek u Sarajevu, sjeseni 1769.

Aliji, a prema Vladislavu Skariću

Ima tome poprilično, kako se već nikome

pod bajrak više ne ide. Daleko je Beč, daleko

je Rusija. Daleko im crna kuća bila! Ali se,

podmoranje, skrpila nekako hiljadica naših,

s konopca i koca, sve sam hrsuz, sve go uhljup!

Ono će - posralo košulju! - na Moskova da udara!?

Kad, šta će ti bit, odozgar, sve same plahe

vijesti! Uzeli Hoćin, tuku Rusa hametice, samo

što Moskva nije pala! Izdade zapovijest vlast

da se veselje čini! A muke ti nas na besposlicu

navratiti! Nismo, doduše, zatvarali dućane, uputa

je glasila: svečano i radno. Gruhnuše s Tabija

topovi, u gradu se obrete, ko da iz zemlje izniče,

hejbet svakojaka svijeta.

Nakav iz Misira - grdne je pare narodu uzo! -

dovuće ticu: ni kokoš ni krava, dugonogo,

dugovrato,

ne leti, al što potrčat može - da Bog sačuva

i sakloni! Drugi opet, onu zvjerku, majamuna,

hajvan ko insan - tobe jarabum, tobe estagfirulah!

Stvori se odnekud i Ciganin Smoljan, što ljudima

kamen iz bešike vadi, i onaj Bećo što očima bendija.

Gruhaju topovi s Tabija, šenluči muško, šenluči

žensko, šenluči staro i mlado, prižmirila vlast

na svako svoje oko: hudovičke birtije proradile,

bećarnice - pune ženska svijeta! Mogo je namah

pametan da zna: ovo na dobro izijti ne more! Ali,

kad je dernek - nek i hala gori!

Počese, u neka doba, odozgar da pristižu naši:

koji bez ruke, koji bez noga, koji bez oka, koji

*bez uha, i dvojica - bez pameti. Ali kazuju bistro:
Kakve pobjede, kakvi bakarači!?! Sve vam je to
neko izmislio! Ako Dunav smrzne - eto Rusa
u Stambolu. - Raspiša se dernek. De si bio -
niđe, šta si radio - ništa.*

*Trže se prikunjala vlast, progleda na svako oko,
posvuda razape uši, pokažnjava šegrte i kalfe,
pozatvara birtije i kahve, hudovicama grdne globe
odreza, a narodu, po muškoj glavi kućnoj - porez
ratne štete. (Uvelo se tako u običaj bilo: dodaj,
doprinesi, kad državi prigusti!)*

*Bilo pa prošlo, sad ga jebaji!
Al kako nam je to sijelo prisjelo, otkako nam
na nos iziđe taj dernek - malo se kome više
i na sijela i derneke, kamoli u bitke i pod barjake,
ide. Daleko im crna kuća bila!*

3. Utjecaj Kur'ana

Kur'an je mogao na našu književnost utjecati dvojako: kao kvintesencija jednoga potpunog i

zaokruženog života i djelovanja, i kao Knjiga, "Knjiga nad knjigama", koja bi, po zapadnom modelu sa Biblijom, isijavala određene civilizacijske, životne pa i poetske uzore. Mora se priznati da nijedan takav utjecaj Kur'ana kod nas nije djelovao dovoljno široko i obuhvatno da bi iza sebe ostavio većih literarnih rezultata. Uz poneke pripovijetke Alije Nametka, donekle rane pjesme Ibrahima Kajana, i do pojave pjesnika osamdesetih (Latića, Hajdarevića, Ključanina), Kur'an je više čamio po stalazama naših nepismenih djedova i očeva nego se nalazio u rukama njihovih pismenih sinova i unuka. Pisci koji su, ipak, posegnuli za Kur'anom, makar u vidu sentence, morali su braniti takav postupak. Danas izgleda tužna odbrana našega najvećeg pisca Mehmeda Meše Selimovića od "kur'anskih utjecaja": "...A korištenje desetak rečenica *Kur'ana* u mom romanu (*Derviš i smrt* - op. Z.K.) izazvalo je čudne nesporazume. *Kur'an* cijenim kao jedan od stubova ljudske misli u razvoju i traženju, nikako kao apsolutnu istinu, jer je nema. Međutim, mnogi kritičari nisu vidjeli da ja ne citiram *Kur'an* da bih afirmisao kur'ansku istinu, ili da unesem u našu literaturu istočnjačku filozofiju

i slično, već da ukažem na naviku i potrebu nesigurnih ljudi da se uvijek oslanjaju na neki autoritet...⁴ Selimović će na drugom mjestu, u istoj knjizi, posve razgoliti jednu frapantnu istinu: “Koliko ja znam, u mom romanu *Derviš i smrt* prvi put je u evropskoj literaturi široko citiran *Kur'an*, dok je to s Biblijom učinjeno bezbroj puta...”⁵ To je, dakle, ta istina. Primijenjena na bošnjačke pisce mogla bi glasiti: bošnjački pisci su od 1945. godine bezbroj puta više posegnuli za Biblijom nego za *Kur'anom*. Da li su, time, njihovi poetski rezultati veći - upitno je!

Džemaludin Latić: *Yākūb*

Kur'an, XII: 93.

I jeknu nježni, poslije priče prijetvorne braće:

“O, Yūsufe, tugo moja!”

Vazda s nadom, mognanj glavu povi.

*I tada nasluti: tegobni čvor, mračne,
razmrsiće Volja koja nad njim plovi.*

*U času kad karavan iz Misra je krenô
oko starca počeo da miri*

znani zubun sina, sužnja, povjerenog

Onom koji sudbū platna širi.

Staviše mu haljinku na lice.

Tmina, koju mu je namrijeo plač,

*se razide, pa slijepac u svijet ponovo izide ,
kao kad nam svane!*

I vidje: obistinjen san

o Suncu, Mjesecu i zvijezda jedan'est!

4. Bajram

Motiv Bajrama, kao vjerskog blagdana, oduvijek je bio prisutan u bošnjačkoj poeziji. Do Drugoga svjetskoga rata skoro da nema bošnjačkog pjesnika koji nije motivirao Bajram u svojim pjesmama (Sjetimo se pjesama Mejlija *Bajramska kasida*, Bašagića *Bajramske žrtve*, A. Sadikovića *Bajram sirote*, F. Kurtagića *Bajramski uranak*, N. Resulovića *Bajram milosrđa*, i dr.) Posebno se kod bošnjačkih pjesnika kao motiv javljao Kurban-bajram, vjerovatno zbog svoje simbolike žrtve.

(Naprimjer: Safvet-beg Bašagić *Na Kurban-bajram*, Musa Ćazim Ćatić *Kurban-bajramski kandilj* ili *Kurban-bajram*, Hafiz Pandža *Kurban-bajram*, i dr.). Nakon Drugoga svjetskoga rata nekoliko je pjesnika koristilo motiv Bajrama u svojoj poeziji: Mustafa Grabčanović (*Sjećanje na Bajram*, *Bajramsko svitanje*), Enver Ćolaković (*Ocu na Bajram*), Rešad Kadić (*San bajramskog jutra*), malo poznata Almasa Ćerimagić (*Sretna sam na Bajram*), Hadžem Hajdarević (*Majka*), Džemaludin Latić (*Bajram dođe*). Bajram, i onaj Ramazanski i onaj Kurbandski, blagdan je ne samo životne radosti, nego i pokušaj ovovremenog čovjeka da se “ozrači prisustvom Božijim”.⁶

Atif Kujundžić:

Bajramska čestitka hazreti Ibrahimu

02.

*Jutro je i sija Sunce,
pa mi guču golubovi
ispod strehe.*

Svjedočim Jednost.

*Bez sumnje -
živim Vječnost.*

*Mislim o tebi,
o, hazreti Ibrahimu.*

*Hučem i topim
šare mraza na staklu.*

*Bistrim krajolik
u susret Kurban Bajramu.*

5. Ramazan

Ramazan je inspirativan za poetsko oblikovanje zbog svoje dvojake značnosti: mjesec je posta i iskušenja, ali i radosti. U ramazanu se zrcale “neki esencijalni životni sadržaji koji definiraju ili uspostavljaju islamski humanum, prostor ljudskosti... te odnosa prema Stvoritelju...”⁷ Ramazan je motiv kod pjesnika: Muse Ćazima Ćatića (*Ramazanska večer*, *Lejleli kadar*), Riza-bega Kapetanovića (*Ramazanija*),

Šemsudina Sarajlića (*U tišini ramazanske noći*), Nazifa Resulovića (*Ramazanski sonet*), Husnije Hrustanovića (*Sjećanja na ramazanske noći*), Ahmeda Refika Đabića (*Ramazanske blage noći*), Selima Jelovca (*Nur Ramazana*)... Ali, kao i u slučaju Bajrama, ramazan kod bošnjačkih pjesnika nije bio čest motiv u njihovim pjesmama. I nisu baš “ramazanske svečanosti, iftari, teravije, sehuri, mukabele... zalazili u pjesmu kao najtvrdi orijentiri antropološke izvjesnosti”.⁸

Husnija Hrustanović:

Sjećanje na ramazanske noći

*Igraju srca ko kristalni vodoskoci
u sokacima raspjevanog šehera.
Odsijevaju kandilji u očima djece.*

*Đubore molitve,
šedrvani
i stare česme -
pod zvjezdanim nebom
rodnog zavičaja.*

*Ramazan je krasni đerdan
ovih nezaboravnih noći.
Ramazan je vječno svjetlo
što treperi iz djetinjstva moga.*

*Trideset dragulja, trideset noći,
na nebu dalekog zavičaja...*

6. Hadž

Hadž nije svaki put. Niti je, naprosto, samo put u Mekku. Hadž jeste hodočašće, ali ne samo to. Hadž je dvostruk put: u Mekku, i u vlastito srce. Hodočastiti Mekku znači vratiti se “iskonu, nekoj davnoj, rumenoj zori rađanja i rođenja...”.⁹ Od bošnjačkih pjesnika motiv hadža često su u svojim pjesničkim umotvorinama imali stariji pjesnici: Safvet-beg Bašagić (*Na Kurban-bajram*), Riza-beg Kapetanović (*Hadžija*), Osman Đikić (*Hazreti Ibrahim, a.s.*); a od suvremenih, koliko je ovome autoru poznato, motiv hadža su imali samo Ibrahim Kajan (*Hadž*), Selim Jelovac i Asmir Kujović (*Mekka*).

Hadž je tematiziran ponajprije u putopisu. Djelomice i kod proznih bošnjačkih pisaca (Ć. Sijarić, I. Horozović, I. Taljić, Z. Ključanin...)¹⁰

Ibrahim Kajan:

Hadž

*Allahume inni uridu-hadždže fejessirhu li ve
takabbelhu minni
Bože, ja hoću da učinim hadž pa mi ga olakšaj i
primi ga od mene*

Neka usta padaju smrtnikova

po tijelu

El-bejtul-haramu

Umire se bezgrješan

Istočni kutu Bejtullaha

Ja sam

Ruke neka uđu tajnoj odaji

Vidim stranu od Jemena

i stranu od Sirije

Bože, Krilo K'abe

ne prenosi me

Stopala i usta zasuta pijeskom žedaju

O, Zemzem vodo

Ibrahimova, nedokučiva

oduzeta

Moje suro tijelo nema odmora

Odazivljam Ti se, Gospodaru, odazivljam

Odazivljam Ti se, Ti nemaš nikakva druga

Odazivljam Ti se

Tebi pripada svaka hvala blagodati i vlast

Nemaš druga

O moj Gospodaru

putove Tvoje zatvaraju preda mnom

Zul-Hulejfe Džuhfe Zat-Irek

Karn Jelemlen - zaključano

Na Džumru

na gomili sitna kamenja

tijelo

samo jedan kamen

na zemlji

Pretoči me primaknutog

svjetlu

Gospodaru moj, uokolo je noć

Ima li usta Tvojijeh

svicu uha mojeg

*Mom nastojanju zapjenjenom
mom brdskom putu
ima li
kraja*

7. Hidžra

Motiv Hidžre nije bio čest u bošnjačkoj poeziji. Hidžra i u historijsko-vjerskom smislu (odlazak Muhammeda, a.s., iz Mekke u Medinu) i u simboličkom (put iskušenja), ima neosporne atribucije za literarizaciju. No, rekosmo, veoma je rijetko korištena, koliko je poznato, od suvremenih pjesnika su je imali za motiv samo Salih Fevzi Avdić (*Hidžret*) i, opet, Selim Jelovac (*Hidžret istini let*).¹¹

Salih Fevzi Avdić:

Hidžret

*(...) Puni mjesec Meku srebrom svojim boji,
zvjezdice trepere u čarobnom sjaju,
a kod kuće jedne u gospodskom kraju,
jedna četa ljudi na straži već stoji.*

*Ponoć prošla davno i bliži se zora,
a stražari stoje, besvjesnost ih hvata,
ne vidiše ništa kad na kućna vrata
Muhammed izade i ode od dvora (...)*

8. Džennaza

Motiv džennaze, naprotiv, znatno je češći od motiva Hidžre. Džennaza je, u jednom svom vidu, razgovor sa onostranim, zahvalan, dakle, modus za poetsku upotrebu. S druge strane, džennaza je uvijek i svojevrsno zbiranje ovozemaljskog računa. Veliki broj bošnjačkih pisaca je, rekoh, koristio motiv džennaze; od njih se mogu izdvojiti, veoma uspjele, pjesme: Abdulaha Sidrana (*Mezar sedmero braće*), Ise Kalača (*Čefini, Tabut*), Ibrahima Kajana (*Džennaza*), Aziza Kadribegovića (*Tabut je spreman*), Džemaludina Latića (*Tabut*), Zilhada Ključanina (*Mirlusi dok se ne očute, pratimo cvijeća pute*).

Aziz Kadribegović:

Tabut je spreman

Tabut je spreman

*Tijelo umiveno okupano
kao za ljubavni sastanak*

*Miriše svježa daska
kao da se gradi kuća*

*Miriše prostor kojim su
riječi zemlje izmiješane
sa riječima molitve*

*Koliko samo brige
za sjeme čovjekovo*

Pa zar da ništa ne nikne

*Reci dušo
što se vraćaš*

Smirena

9. Melek

A melek kao motiv zasigurno je jedan od najraširenijih u bošnjačkoj poeziji. Vjerujem da nema pjesnika u nas koji se njime nije koristio. Kao meleka (po islamskoj tradiciji), ili anđela (po općezapadnoj tradiciji). Jedna od izrazitijih pjesama takvoga profila, posve moderne vizure, svakako je pjesma Selima Arnauta *Odlazak meleka*:

Odlazi li zauvijek?

Prašnjav. S oreolom oko vrata. Ne mareći

*za put,
je li zavijan,
mnoštvom domova.*

*Ružičastih. Zaraslih u inje.
Sa srpastim dimnjacima kroz koje*

*-
odlazi li zauvijek?*

*Bol noseći u aktentašni,
kao pas među zubima kost.*

10. Sevdalinka

Utjecaj sevdalinke na poetska kretanja Bošnjaka je velik. (Utjecaj sevdalinke na književno stvaralaštvo Bošnjaka je preobimna tema za naš rad. O tome je nužno, meritorno i znanstveno, uraditi, sudim se reći, nekoliko tomova knjiga. Mi, koliko je meni poznato, nažalost, nemamo niti jedne cjelovite studije o ovoj temi.) Ostavljajući nastranu neosporan utjecaj sevdalinke na starije bošnjačke pjesnike (Bašagića prije svega, pa Ćatića, Humu, Orahovca), čiji postupak bi se mogao najkraće opisati kao oponašanje sevdalijskog tona - moderna poezija do danas nije iskoristila velike **mogućnosti sevdalinke kao poetskog obrasca**. Naime, u traganju za prakorijenima, za živom tradicijom, u svjetskoj modernoj poeziji nalaženi su poetski obrasci koji su, u srži, sadržavali klice moderniteta, elemente (sve)suvremenosti. (Pound je, naprimjer, takav obrazac našao u prastarim provansalskim pjesmama.) Sevdalinka je mogla biti (sve)suvremeni poetski obrazac za Bošnjake. Njena fenomenalna poetska strukturiranost, briljantna jezgrovitost i misaonost, metrika koja izmiče deseteračkom smrtonosnom zagrljaju (koji je desetljećima samjeravao svaki poetski pokušaj), neiscrpna figurativnost - sve je to bilo bogomdano da kanalizira tokove bošnjačke poezije u sasvim autentičnom pravcu. Da je iskoristila ogromne poetske mogućnosti sevdalinke, bošnjačka poezija bi, danas, kročila stazama svjetskih književnosti sa potpunom tradicijom i velikim poetskim dometima.

Džemaludin Latić:
Hej, tihi voćari moji
sevdalinka

*Usamljen vjetrić traži nas dvoje
niz voćare kada krene.
Cvijeće i grane u miru stoje,
samo ih on prene.
- Hej, tihi voćari moji,
uzdahe iz vas i sad čujem!
Godine davne srce ne broji.
I sad te u snu milujem.*

Ako te mori sudba gorka,

*pođi u voćar, al sakrij trag.
Za prozorom i sad čeka djevojka
kad li će kucnut kamnečić drag.*

*Ako si srce zasitio
i drumova i tekije,
dođi u voćar, dječaće mio:
pa'ni na vjerne ruke dvoje.*

11. Bosanski sinkretizam

Bosna je zemlja sinkretizma. Tu se prožimaju paganstvo i islam, praslavenstvo i islam, paleobalkanski elementi sa islamskim, bogumilstvo i islam, itd.¹² Ti kolopleti različitih duhovnosti imali su upliva i u poeziji Bošnjaka. Zasigurno je najveći poetski rezultat na toj matrici napravio Mehmedalija Mak Dizdar, sa reanimiranjem bogumilskih (pa i praslavenskih i djelomično paganskih) elemenata. No, tu su još i neosporna ostvarenja Hamze Hume, Skendera Kulenovića, Džemaludina Latića (pogotovo u knjizi *Mejtaš i vodica*), Ismeta Rebronje, Sinana Gudževića, Zilhada Ključanina...

Ismet Rebronja:
Tajni jezik

*Kažu da u Drini
Đivi Reka Udorica
Zna da uči tajni jezik
Kazaće mi pismo ptica*

*Smišljam šta da radim
Već u leto minu
Tražim Reku i Udora
Pitam i za Drinu*

*Nema reke nema vode
Vidim samo plavu gloginju
Drina se već odavno
Pretvorila u boginju*

*I reče mi Reka Udorica
Dok Drinu muž Drin bije
Značeš pismo tajni jezik
Čim poljubiš usta zmije*

Bilješke:

- ¹ Tvrtko Kulenović, *Istorija bolesti*, "Bosanska knjiga", Sarajevo, 1994., str. 95.
- ² Muhamed Filipović, *Bosanski duh u književnosti - šta je to*, u: Alija Isaković, *Antologija bošnjačkog esejja*, "Alef", Sarajevo, 1996., str. 153.
- ³ Dževad Jahić: *Školski rječnik bosanskog jezika*, "Ljiljan", Sarajevo, 1999., str. 63.
- ⁴ Meša Selimović: *Pisci, mišljenja i razgovori*, "BIGZ", Beograd, 1983., Sabrana djela, knj. 8, str. 325.
- ⁵ Ibidem, str. 376.
- ⁶ O Bajramu je ilustrativnu knjigu napisao Enes Kujundžić: *Značenje Bajrama u kulturi Bosanskih Muslimana*, "El-Kalem", Sarajevo, 1991.
- ⁷ Aziz Kadribegović: *Lira vječnog aška*, "Bemust", Zenica, 1998., str. 41; Isti: *Ramazan u našoj književnosti*, "Islamska misao", br. 65, V/1984., str. 28.-33.
- ⁸ Hadžem Hajdarević: *Ramazan u pjesmi*, "Islamska misao", br. 31, VI/1981, str. 31.
- ⁹ Aziz Kadribegović: *Lira vječnog aška*, navedno izdanje, str. 58; Isti: *Hadž kao vječita inspiracija*, "Islamska misao", br. 55, VII/1983, str. 44-47.
- ¹⁰ O hadžu u poeziji vidj. i: Hadžem Hajdarević, *Hodočašće pjesničke riječi - Hadž kao pjesničko nadahnuće*, "Islamska misao", br. 24, XI/1980., str. 58-59.
- ¹¹ O Hidžri je "Islamska misao" donijela cijeli temat (br.25, XII/1980.).
- ¹² O bosanskom sinkretizmu postoji relevantan broj tekstova. Ovdje skrećem pažnju na malo poznatu studiju - a, po meni, jednu od najrelevantnijih - Muhameda Hadžijahića *Predislamski elementi u kulturi Bosanskih Muslimana*, "Fakultet političkih nauka", Sarajevo, 1973. (skripta, u strojopisu)

Summary**Islamic and Bosnian elements (themes and motifs) favored in the Bosnian poetry**

Zilhad Ključanin

A Bosnian has never been the man of the orient. However, a Bosnian has never been the man of the west, either.

A Bosnian poet is somewhere in-between. On the one hand, deep within his being he feels an oriental predestination, and, on the other, he never fully succeeds in fulfilling it; he is always fulfilling it as a westerner. The full congruence of the Bosnian poets and their oriental spiritual component is impossible to find. However, it seems possible to point to the certain elements of that spiritual component that sustain it for centuries. The Islamic and Bosnian elements (themes and motives) the Bosnian poets used most often are themes from the life of the Bosnians; Bayram (Eid), Ramadan, Hajj, Hijrah and Jannazah motifs, sevdalinka (Bosnian traditional love song) motifs and Bosnian syncretism motifs.

m